

## GLOBÁLNA TRANSFORMÁCIA, PREMENA ČLOVEKA A MINERVINA SOVA

JOZEF PAUER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Zmätení a bezmocní v panstve konzumu, masového individualizmu a militarizmu, maličkí a bezvýznamní v temných a komplikovaných drážavách mediálnych eskamotáží, kšeftov a špekulácií oligarchických molochoch strácame nádej, že by sme ešte mohli dajako ovplyvniť život spoločnosti a slobodne utvárať svoju vlastnú prítomnosť na svete. V strate zmyslu, v strachu z vlastnej ľudskosti, v strachu zo smrti, v strachu z ideí, v úzkosti z vlastnej nesmrteľnosti nechávame sa unášať vlnami dejín. A zbabelí vládcovia pod papučou fúrii zvolávajú celý svet do vojny. Pohltení snahou udržať sa dajako nad vodou, dávame sa na útek – alebo do útoku? Tak či onak, vmanipulovávaní do ďalšej reprízy toho vojnového šialenstva, ktoré pohltilo takmer celé minulé storočie, stigmatizované strachom z mieru a vôľou k moci. A na začiatku 21. storočia krv neprestávajú chrliť tie isté stigmy.

**Ani útek, ani útok.** Cesta útoku tak ako cesta úteku nie je cestou, nevedie nikam, na jej konci nestojí chrám. Ani útok, ani útek. Nevedú k poznaniu pravdy. Útek aj útok vyprázdňujú významuplnosť života, zbavujú nás schopnosti tvorby, možnosti prekonávania reality i vlastného vzdoru, teda vznešenosti a transcendencie, v ktorých sa prekonaná realita i vzdor ako prekonané v povznesení uchovávajú. Cesta k „chrámu“ vyrastá zo spojenia oboch protikladov. Herakleitova harmónia luku a lýry, Heideggerovo súštvorie... Alebo zbíhanie protikladov ako pri križení chrámových lodí. Plnosť ľudského bytia v človeku na kríži, ktorý spája zem a nebo.

Ani útok, ani útek. Život nás vyzýva, aby sme ho objavovali, aby sme mu dovolili zjaviť sa nám ako pravá alternatíva, ktorú máme žiť a pochopiť ako svoj osud.

**Strata rozumu, fragmentarizácia identity a zvodnosť empirie.** Žijeme svoje životné príbehy, prežívame ich, no nie sme schopní zjednotiť ich cestou racionálnej reflexie. Je to fakt, ktorý charakterizuje našu dobu a jeho prejavom je fragmentarizácia identity. Ukazuje sa takisto ako strata „starého dobrého“ Rozumu, ktorý formoval novoveké utópie a legitimizoval naše konanie. Jeho sebestačnosť sa ukázala ako falšná a od čias jeho jakobínskej intronizácie (doba Teroru) neraz ako vražedná.

Rovnako charakteristická je v našej dobe zvodnosť empirie a jej právd. Jej účinnosť sa prejavuje v strate dôvery k filozofii zameranej na hľadanie významu a zmyslu v záhadných otázkach bytia, sveta, existencie či boha. Zvodnosť takejto skutočnosti sa potvrdzuje jej vnadami, teda validita sa posudzuje najmä podľa výkonu či účinnosti, efektívnosti a efektnosti, čo však zastiera výhľad na cesty konštituovania

identity. No takáto logika takisto rozožrala spoľahlivosť všemocného rozumu modernity a na ňom založenú falošnú slobodu a zároveň obnažila slepotu i zaslepenosť tých, ktorí sa nechajú viesť jedine týmto jednookým kráľom.

Dnes, v čase, keď rozhodná väčšina politikov, ekonómov či vedcov a filozofov je sotva pripravená (nemá chuť, nemá čas...?) uvažovať o metafyzických (metafyzických) problémoch, formulovať ich a myslieť v pojmoch metafyziky, ba skôr ohlasuje a hlása príchod doby „pometafyzickej“, práve v tejto situácii nám začiatok 21. storočia celkom vyzývavo nastavuje zrkadlo metafyzickej dimenzie. Exaltované opojenie vedeckotechnickými vymoženosťami, hľadanie náhradiek „mŕtveho Boha“ v zázrakoch kybernetiky, v epistemických anarchizmoch či holizmoch, v zábleskoch reflektorov hyperreality a hypertextu nás núti privierať oči a v rukách nám necháva len slepeckú palicu, alternantku jednookého kráľa. „Exaktnosť“ redukcionistického poznania obvinila reflexívne vedomie, zamerané na život, zanietené pre hľadanie cesty k pravde, z nedostatku vedeckej presnosti, vyhodila ho na smetisko informačného šumu, a tak nás načas zaviedla do slepých ulíc, kde niet žiadneho existenciálneho entuziazmu. Takáto voľba je však zároveň symptómom spirituálnej vyčerpanosti rozumu, v unavených očiach ktorej poznanie stráca zmysel. „Minervina sova“, ktorá „začína lietať až za súmraku“, „myšlienka o svete“, ktorá „sa objavuje až v dobe, keď už skutočnosť dokončila svoj proces tvorenia a zavŕšila sa“ ([1], 32), nám pristrháva aj naše jediné krídlo, na ktorom by sme sa mohli pokúsiť o vzlet do ohniska ľudskej dilemy; skôr nás nabáda na útek od dilem a paradoxov žitej ľudskej reality.

**Medzi problémami a otázkami.** Začiatok tretieho tisícročia nás vyzýva riešiť principiálne problémy sveta. Na pozadí entuziazmu na jednej strane a sklamaní na strane druhej sa ukazuje, že demontáž bipolárneho svetového poriadku a etablovanie jednostrannej dominancie je vlastne Pyrrhovo víťazstvo. Stále zjavnejšou sa stáva neistota či neschopnosť víťazného kapitalizmu riešiť sociálne, politické i hospodárske problémy, ktoré vyrastajú z novej situácie sveta. Celkom jasne sa ukazuje, že iniciovať revolučnú zmenu, spustiť transformáciu, rozpútať vojnu a dospieť k vytvoreniu pokoja a mieru vyžaduje iné stratégie a postoje, a predovšetkým podstatne odlišné chápanie a vykonávanie slobody a moci.

Zásadné problémy, ktorým v prítomnosti čelíme, vyžadujú od každého človeka, no najmä od vedúcich politikov veľmocí, aby usilovali o také usporiadanie udalostí sveta, ktoré bude v súlade s čo najlepšimi možnosťami ľudského života. Aj pre filozofiu je tu výzva na meditatívne myslenie a radikálnu reflexiu zacielenú na odkrytie vlastnej hĺbky potencie ľudstva a jeho spoločných základov v nej. Táto výzva nám nedovoľuje, aby sme sa oddávali životu v jaskyni ilúzií tohto sveta.

Kritický prístup ku kruciálnym problémom dneška, ktoré sa týkajú osudu celého ľudstva, hľadá možnosti spoločného dobra všetkých ľudí. To nie je žiadna intelektuálna megalománia, ale neodbytná etická podmienka. A každé možné riešenie týchto problémov v sebe nesie záhadnú otázku zmyslu ľudského života. Táto otázka nás stavia pred nutnosť rozhodovania (pohyb duše medzi danosťou, imperatívom, vzdorom voči nemu i realite, slobodným zodpovedaním ich otázok a zodpovednosťou za

rozhodnutie a konanie), v ktorom vstupuje do hry naša sloboda a vedomie našej existenciálnej situácie, náš postoj k nej. A život tu od nás vyžaduje napriek nášmu vzdoru schopnosť akceptovať ho v jeho fundamentálnej potencialite komunikovať s inými a s Iným. Tak nás privádza k vznešenej transcencii ako realizácii autentickej slobody, v ktorej sa harmonizuje negatívna sloboda vzdoru s pozitívnou slobodou rozhodnutia.

**Fenomén globalizácie, problém populácie a životného prostredia.** Napriek tomu súčasná podoba fenoménu globalizácie, vytvorená v mocenských centráloch pod heslami nového myslenia a planetárneho vedomia, no na hony od neho vzdialená, opätovne premazáva mechanizmy mocenského autoritarizmu. V konečnom dôsledku takáto globalizácia vylučuje inakosť iného, a stráca tak vlastnú identitu. Z nedostatku vlastného historického vedomia sa stáva výrazom starej logiky mocenskej dominancie, ktorá vyhladzuje rozdiely a zrovnáva so zemou celé krajiny. Takáto globalizácia smeruje k tragickej a súčasne fraškovitej imitácii inštrumentálnej racionality a jej „výdobytkov“ – fragmentarizácie, atomizácie a izolácie celých národov i jednotlivcov.

Globalizácia tak spolu s postindustrializáciou a postmodernizmom konštituuje súčasnú spoločensko-ekonomickú paradigmu postmodernej mentality: imperatív politickej a kultúrnej nezávislosti (nazývanej slobodou).

*Aká je však povaha tejto súčasnej globalizácie?* Ide v nej len o poklesnutý znak multiplikácie vlastníctva, zisku a konzumu pod vládou kalkulujúceho rozumu? Alebo je nádejou na zrod autentickej, opravdivej „komunikatívnej spoločnosti“ (G. Vattimo)? V takom prípade ale nemôže ísť iba o technologickú disponovanosť – ktorá je vždy obmedzená – v kombinácii s dobyvateľskou mobilizáciou stavať impérium konfliktu civilizácií, ale o efektívne formovanie ríše komunikácie, ríše dialogického stretávania, zakorenenej v spoločnom základe potenciality ľudstva. Konanie zacieľené na stavbu takejto ríše dáva nášmu vedomiu schopnosť transcendovať bariéry a otvára miesto reálnej, nie virtuálnej prítomnosti iných a Iného. Takáto alternatíva globalizácie už nie je vymedzená redukovanými ekonomistickými dimenziami s jednostranným uspokojovaním záujmov mocnejších. Naopak, načrtáva sa v nej globálna vízia, v ktorej singularity (nie fragmenty, torzá či atomizované individuality) môžu naplňať podmienky jej univerzálnosti. Je celkom zrejmé, že táto alternatíva je v súčasných podmienkach sotva možná, keďže jej uskutočnenie závisí od podstatnej premeny nášho (teda západného) sebachápania.

Rozum je fundamentálnou energiou našej kultúry i filozofie od jej gréckych počiatkov. Preto bude v procese takejto premeny implicitne prítomné aj spytovanie našej racionality. Duchovná premena môže vyklíčiť z potreby zodpovedať otázky a vyriešiť problémy krízy súčasných systémov spoločenského poriadku na planetárnej úrovni, a to aj napriek situácii, alebo práve vďaka nej, keď základné historické trendy začiatku tohto storočia sa konfrontujú aj v krvavých zrážkach a zápasoch za prežitie a o prežitie...

O týchto zásadných problémoch dnešného sveta by sme mali uvažovať vo svetle takej spirituality, ktorej je cudzia každá stratégia založená na sebecke a egocentrizme alebo na moci nadobudnutej z útlaku iných a na úkor iných a v ktorej je duchovná a mravná dimenzia individuálneho a verejného života dôležitejšia ako trhovú hodnotu či zisk a úspech. Inak zošleme na nasledujúce generácie súženie hnevu, hladu, moru, zármutku a zmaru. V päťdesiatych rokoch 20. storočia predstava atómovej smrti človeka ako druhu zapôsobila na vedomie Európanov natoľko, že to prinútilo vedúcich predstaviteľov svetovej politiky preformulovať svoje mocenské ambície. Hádám máme nádej, že aj dnes hrozba radiácie, plynu či baktérií, blenu, krvi a ohňa anihilácie môže motivovať a stimulovať premenu ľudstva, a to aj napriek zložitejším historickým podmienkam prítomnosti. Tu naozaj nejde o ďalšiu akademickú debatu, v hre je predsa budúcnosť ľudstva.

*Rozhodne neutečieme pred nutnosťou vyrovnávať sa s dlhodobými demografickými a ekologickými problémami,* ktoré na nás doliehajú v kontexte všeobecnej anómie, pochybných alebo nelegitímnych inštitúcií, exaltácie triviality a banality, banalizácie deštruktivity a totálnej komercionalizácie ľudských očakávaní, túžob, starostí a núdze. To všetko vedie k vzniku takých spoločenských, politických, ekonomických a kultúrnych javov, ktorých následky sú z hľadiska aktuálneho stavu našich poznatkov neisté a nepredvídateľné. Ani filozofia si nemôže dovoliť čakať na súmrak dňa, aby o ňom v pokoji noci premýšľala. Máme na výber: Buď napomáhať zrod nového prahu vedomia ľudstva, alebo urýchliť konečnú fázu jeho skazy. A ľudstvo, to je každý jeden človek a každý človek v pluráli, to je každá konkrétna ľudská bytosť, ktorá žije na tejto planéte, a nie subjekt dajakých abstraktných ľudských práv alebo dajaká trieda ľudí či niekoľko určitých populácií s vylúčením iných.

Na túto samozrejmosť netreba zabúdať zoči-voči jednostrannosti tých riešení svetových problémov, ktoré navrhujú skupiny expertov a vlády mocných krajín relatívne silne disponovaných na ich realizáciu či vykonanie iných zásahov alebo potrebných, ale aj zhubných krokov.

Keď aj neberieme do úvahy niektoré neomaltuziánske návrhy drastickej demografickej kontroly („zlatá miliarda“) a rátame len s hypotézou spomalenia rastu svetovej populácie s tendenciou jej stabilizácie a so znížením pôrodnosti pod predpokladanú úroveň na rok 2025 (osem miliárd), vynára sa v tejto súvislosti celý rad závažných problémov, ako sú napríklad regionálna nerovnováha, prehĺbenie priepasti medzi bohatými a chudobnými krajinami, inštalácia spoločností s nezmierniteľnými nerovnosťami v štátoch i v celých regiónoch, vzrast intolerancie, národnostnej, rasovej, náboženskej a právnej diskriminácie cudzincov a migrantov, ktorí hľadajú pracovné príležitosti alebo možnosti zlepšenia svojej núdzovej životnej úrovne. K takým nerovným spoločnostiam „sa môžu radiť“ spoločnosti s neskrývaným *apartheidom* izraelského alebo juhoafrického typu (nepravdepodobné v niektorých častiach sveta, ale predstaviteľné v iných), ale takisto spoločnosti s neformálnou toleranciou imigrantov, ktorí si nebudú robiť nároky na prijímaciu krajinu, pretože ju budú považovať prsto iba za miesto, kde si z času na čas môžu zarobiť, zatiaľ čo zostanú zakorenení vo svojej vlasti. Tento druh duálnej existencie bol možný už koncom 20. storočia vďaka

transportu a komunikácii aj vďaka priepastnému rozdielu medzi príjmami v bohatých a chudobných krajinách. Veční optimisti a skeptici bez ilúzií stále diskutujú o tom, či bude možné dlhodobu, ale aj krátkodobu, docieľať to, aby sa roztržky medzi domorodcami a cudzincami stali menej výbušnými. Nemožno totiž ani najmenej pochybovať o tom, že podobné roztržky sa stanú hlavným faktorom národnej i svetovej politiky budúcich desaťročí“ ([2], 580 – 581).

To všetko sú celkom reálne, kauzálne vektory sociálnych konfliktov, ktoré však možno len ťažko predvídať.

Protirečenia pokroku, legitimizované redukovaným, jednorozmerným racionalizmom a materializmom, vytvorili z utopického sna modernity distópiu. V globalizačnom procese dekompozície poriadku sa z Európy stáva „americký protektorát“ (Z. Brzezinski) a na druhej strane existujú aj krajiny, ktoré majú byť navždy vynechané z dejín.

V takejto situácii sa v nás stále hlbšie udomáča rezignácia na spravodlivosť a dôstojnosť. Kolos západného konzumného systému sa nachádza v hlbokkej kríze. Aby mohol konkurovať Ázii, hľadá po celom svete oblasti, ktoré zdecimuje na veľmi nízku sociálnu úroveň. Kde nemá strategické záujmy, tam nevyváža ani svoj humanitárny postoj. Ten prenecháva hviezdam populárnej hudby. Hoci je život jeden, my už nie sme rovnakí. Iní ľudia v „periférnych zónach zvyšku sveta“, v umierajúcej Afrike, v Ázii, v Latinskej Amerike, ale aj na okrajoch bohatých krajín zomierajú od hladu, na AIDS, drogy či v nemej zabudnutosti.

A zo zabudnutosti sa nám pripomína aj príroda, ktorú naše úspechy už unavili a vyčerpali a teraz čaká, že sa o ňu postaráme my. Hoci sme dedičmi Reného Descarta,<sup>1</sup> ktorý považoval zvieratá za stroje a ktorého dedičstvo nám dopomohlo neobyčajne rýchlo meniť prostredie, a to v globálnej miere, predsa len nepoužívame toto dedičstvo zodpovedne a dostatočne hlboko. Civilizácia, ktorá nekoná uvedomelo, ale živelne, necháva za sebou púšť. (K. Marx)

Napriek úzkostlivému premýšľaniu nad ekologickou krízou i napriek snahám o jej prekonanie globálne sa riešenia zameriavajú jednostranne na prospech a zisk vyspelých krajín.

Takéto operácie zamerané na prospech jednej časti sveta na úkor inej odhaľujú, že aj ekologický problém je predovšetkým problémom politickým a vzhľadom na egoistické záujmy najmocnejších, ktorí sledujú len vlastný a rýchly zisk, je takmer nemožné ho vyriešiť. „O riešení tejto približujúcej sa ekologickej krízy možno bezpečne tvrdiť iba tri veci. Po prvé, odpoveď musí byť skôr globálna ako lokálna, aj keby bolo možné získať čas, keby najväčší zdroj svetovej populácie – USA, t. j. štyri percentá svetovej populácie, platili realistické ceny za benzín. Po druhé, ciele ekolo-

---

<sup>1</sup> No práve tak isto sme dedičmi naturalizmu Thomasa Hobbsa, u ktorého človeka rozumného zatieni človek – teleso, kľbko tlakov a nárazov, zmyslových podnetov a ich mechanických relácií, či inak, tiež človek-občan, uzatvárajúci spoločenskú zmluvu na obranu proti prirodzenému stavu vojny všetkých proti všetkým, ktorý však aj potom zostáva divochom, len lepšie oblečeným.

gickej politiky musia byť radikálne aj realistické. Trhové riešenie, t. j. zahrnutie nákladov na ekológiu do cien spotrebného tovaru a služieb, nie je ani radikálne a ani realistické.“ ([2], 581) A nie sú také ani projekty sveta s nulovým rastom či predstavy o návrate človeka do symbiotického vzťahu s prírodou. „Nulový rast by za daných podmienok konzervoval súčasnú nerovnosť medzi krajinami sveta, čo by, samozrejme, vytváralo situáciu znesiteľnejšiu pre priemerného Švajčiara než pre priemerného Indu. Určite nie náhodou vychádza hlavná podpora ekologickej politiky z bohatých krajín a z bohatých a stredných vrstiev vo všetkých štátoch (výnimkou sú podnikatelia vždy pripravení zarábať na ekologicky nebezpečných aktivitách). Chudobní, ktorých počet stále rastie, nemajú dost' pracovných príležitostí, a teda si želajú vyšší, a nie nižší rast.“ ([2], 582)

Znížená miera rastu, teda udržateľný rast, predstavuje istú možnosť, ktorá však sama osebe je obmedzená, pokiaľ princípy a nástroje pôsobenia človeka na prostredie nie sú kompatibilné s jeho pravým cieľom. „Nikto však nevie a len málokto sa odvažuje špekulovať o spôsobe, ktorým by sa to malo dosiahnuť, a na akej úrovni populácie, technológie a spotreby možno takú rovnováhu dosiahnuť. Veda by mohla nepochybne určiť, čo treba robiť, aby bolo možné odvrátiť nezvratnú krízu, ale problém rovnováhy nie je problémom vedy a technológií, ale problémom politickým a sociálnym. Jedna vec však zostáva nesporná: Takáto rovnováha sa stala úplne inkompatibilnou so svetovou ekonomikou založenou na neobmedzenej snahe o dosiahnutie ziskov ekonomických podnikov, pretože tie sú už svojou podstatou nútené maximalizovať svoje zisky v súťaži na globálnom voľnom trhu. Z hľadiska životného prostredia je jasné, že ak má mať ľudstvo budúcnosť, potom ju nemôže mať kapitalizmus krízových desaťročí.“ ([2], 582)

**Jazykové hry, alebo mocenské hry? A čo filozofia?** Populačná a ekologická kríza spolu s krízou politickou, vojenskou a finančnou poukazujú na vyčerpanosť systému, ktorý sa nedokáže vnútorne zmeniť. V sociálnom dizajne sa zabudlo na človeka, inžinieri svetovej politiky precenili možnosti racionalizmu a materializmu. Ak sa má autenticky rozvíjať sloboda človeka v najrozmanitejších dimenziách ľudských interakcií, ak sa globálna komunikácia osôb a spoločenských skupín aj tých kultúr, ktoré boli často potláčané alebo ignorované, má uskutočňovať na nových cestách žitej slobody, potom sa tieto cesty nemôžu podriaďovať ekonomickému systému a politickej moci. Mali by sa nad toto pole pozdvihnúť, transcendovať ho a stanoviť si štandardy a ciele ľudskej angažovanosti vo svete. Čím viac omieľame staré, no pravdivé frázy o tom, že demokracia vyschýna, ak neexistuje občianska kontrola vojenskej a štátnej moci, tým menej sa obsah týchto slov naplňa v praxi. A čím viac sa nám v peňaženkách či v účtoch prehrabáva neviditeľná, no celkom hmotná ruka, tým viac by sme mali vidieť, že hospodárstvo nemožno riadiť takouto skrytou rukou, ale vedomým ľudským záujmom. A ono sa tak aj úplne očividne deje. Ibaže ten vedomý záujem sa nezrodil v našom vedomí ani v dialógu s ním a zväčša si ani neuvedomujeme, koho vedomý záujem sa naplňa, no celkom hmatateľne cítime jeho účinky na našej životnej úrovni.



Dnes nestojíme len pred *problémom* všeobecnej krízy existujúcich systémov spoločenského poriadku, ale aj pred metafyzickou *otázkou* voľby nového smerovania ľudstva. Ak máme mať nádej na úspešné riešenia problémov, potom sa voľba nových ciest a smerov nezaobíde bez zodpovednej formulácie otázok ani bez zodpovedného hľadania odpovedí. Takáto voľba sa nemôže nevzťahovať na náramne závažnú úlohu artikulácie symbolického univerza, doposiaľ uchovávaného v živých dejinách ľudstva.

V tomto jedinečnom okamihu, keď človek už pochoval vládcov minulého sveta, no nezrodil ešte nových, zostal sám, v úzkostnom stave dezorientácie, bez oprávdivých pilotov a navigátorov, v cezúre prítomnosti prepadávajúcej sa akoby do bezodna, uhranutý mrazivým pohľadom tisícov jej očí, v tomto zvláštnom momente sa musíme vypraviť na púť hľadania nevyslovených, no neustále doliehajúcich a naliehajúcich otázok. Pre zlepšenie nášho pohľadu a výhľadu na skutočnosť je dôležité všímať si používanie jazyka, slova a jeho významov. Jazyk nás núti vidieť svet určitým spôsobom, je faktorom, ktorý podmieňuje artikuláciu otázok a problémov našej reality a zároveň ich posudzovanie a vyhodnocovanie.

Na represívnu a regulačnú funkciu jazyka nás upozornila a upozorňuje naša skúsenosť s otvorenými podobami totalitarít nedávnej minulosti i s jej čerstvými, rafinovanejšími podobami, ako aj *newspeak* v Orwellovom románe *1984*. Na tomto mieste mám však na mysli skôr výrazy ako *ústredné spoločnosti*, *periférne spoločnosti*, *Sever – Juh*, *vývoj*, *zaostávanie*, *tretí svet – prvý svet*, *darebácke štáty*, *os zla* (alebo ešte aj reformista, populista, extrémista, terorista, komunista?) atď. Nejde tu len o dajaký spôsob reči alebo o domnienky a dohady, ktoré možno vzápätí či neskôr vyvrátiť. Nanucuje sa nám tu svet zostrojený zo slov, ktoré ohraničujú pole a vytyčujú medze nášho uvažovania. Ovládnutá myseľ. A spoločenské vedy, aj sama filozofia, tu neraz preukazujú svoju neochotu prejsť z ospalivého súmraku ku kritickému percipovaniu reality. Na ňom sa možno „popáliť“. Zakliate virtualitou, podriaďujú sa štruktúre inštitucionalizovanej moci.

Čo je *Sever*? Je to zemepisný údaj, miesto, smer, ktorým máme kráčať? Je to dominujúca moc alebo model blahobytu? A prečo má byť *Juh* v našich predstavách periférny a marginálny? Marginálny so zreteľom na čo? Nie je skôr kultúrnou oblasťou, životným štýlom alebo hádam iba geografickým miestom? A čo sú to rozvojové parametre, aké sú vlastne parametre rozvoja? Sú tieto pojmy výsledkom akejsi purifikovanej lingvistickej dohody? V akej situácii si možno predstaviť asepsu v spoločenských vedách? Alebo je azda v jazykovom použití prítomná vízia sveta, predstava o živote, o človeku a o jeho existenciálnej situácii a možnostiach? Nie sú jazykové hry v podstate hrami mocenskými?

Táto prízračná metafyzika legitimizácie, v ktorej Minervina sova nedokáže lietať, vystužuje celý diskurzívny aparát spoločenských vied a operačnú logiku aktérov na medzinárodnej scéne. Uzatvára prístupy k otvorenej komunikácii a znemožňuje dialóg o tých hlbokých metafyzických otázkach, v ktorých by sa mohli dnes čítať kontúry zajtrajšieho horizontu ľudstva. Dnes je náš pohľad na svet ovládaný skôr takou jeho koncepciou, v ktorej sú nainštalované rozmanité sofistikované i surové

podoby ignorancie, ľahostajnosti, arogancie, ako aj zaujatá justifikácia zo strany dominujúcich mocností. Takáto metafyzika implodovala do stále sa opakujúcich dejín fragmentarizovaných túžob a nádejí, z ktorých unikol ľudský význam a zmysel.

Vzťah nadradenosti a podradenosti a manipulácia nádejí naštartovali mechanizmus nerovnosti a vniesli ho medzi ľudí aj medzi národy. A tak nečudo, že v hre na humanitárnu pomoc sa pred nami vynárajú rozmanité protirečenia medzi „teóriou a praxou“, medzi slovami a faktmi: potreba špeciálne odborne vypracovaných, ale jasných podmienok rastu, špekulácie o jeho hraniciach či o udržateľnom rozvoji, ochrana životného prostredia, následky zadĺženosti či politická chvála ľudských práv.

Zdá sa, že ústredné spoločnosti zavŕšili historický cyklus formovania tvarov, v ktorých modelovali dejinné podoby svojho osudu, a vstupujú do cyklu zotrvačnosti alebo „vyhasnutia“. Má ešte zmysel považovať určité temporálne prejavy slobody za nevyhnutné prístupy k odkrývaniu bytia? Na počiatku tretieho tisícročia sa ukazuje, že spoločnosti s integrovanými dejinami sa ocitli vo fáze vyčerpania svojho historického času a stoja pred výzvou voľby medzi zotrvávaním v inercii vlastnej duchovnej únavy, ktorá marí ich budúcu sebarealizáciu, a vzájomným spojením, čím sa môžu stať spoločnosťami s potenciálnymi dejinami. Prvým krokom na tejto ceste je dôsledné poznanie vlastnej situácie a ním nadobudnutá odvaha priznať si, že uviazli v bludnej mašinérii posesívnosti, konzumu a sebeckva.

**Takže čo (dnes) môže filozofia?** Sociálne, politické, hospodárske, vedecké či vedeckotechnické problémy dneška majú aj svoj metafyzický rozmer. Skrývajú sa v nich ontologicko-existenciálne otázky, ktoré vždy boli a zostanú ohniskom filozofickej reflexie. Od Anaximandra, Platóna či *Upanišád* až po Heideggera človek vidí nepreniknuteľnú priepasť neznáma, z ktorej vychádza na svet a do ktorej z neho zostupuje a neprestáva sa na ňu pýtať: Odkiaľ sme prišli, kam ideme?

Ak filozofia nemá stratiť svoje zakotvenie v žitej metafyzike ako transcendencii sveta javov, v tej metafyzike, ktorá znamená vyjsť z Platónovej jaskyne, potom musí skončiť s predstavou, že jej úlohou je zosadnúť na zem až po zavŕšení vytvárania skutočnosti a v ospalom šere súmraku kontemplanovať svet. Celá filozofia, ktorá sa neredukuje na dajakú zovšeobecnenú fyziku, znamená prenikanie za hranice sveta, do ktorého sme životne zapletení. Platón nás vyzýva, aby sme vyšli z jaskyne tieňov, aby sme sa povzniesli nad rolu obhliadačov napodobenín a tieňov a vyšli na cestu, ktorá nás privedie k stretnutiu s ideálnym svetom pôvodných slov, vzorov, archetypov, *eidos*, k rozpoznaniu tajomnej bytnosti, ktorá nie je z tohto sveta javov. Podobne a každý ináč vychádzajú za hranice javov filozofi po ňom, či je to už Plotinos, Aurelius Augustinus, Mikuláš Kuzánsky, René Descartes, Immanuel Kant, Edmund Husserl, alebo Max Scheler, Nicolai Hartmann a Martin Heidegger, a každý dospieva vo svojej „fenomenologickej redukcii“ k odlišným dôsledkom, niekedy aj k iluzórnym, niekedy ku skepse, niekedy k solipsizmu. No hľadanie pravdy za javmi, odkrývanie hraníc kruhu (kruhov) môjho vedomia a transcendencia týchto hraníc sprevádza filozofiu v celých jej dejinách. Túto úlohu kritického pohľadu na našu situáciu vo svete možno v zmysle životnej praxe chápať ako otvorenosť voči pravde, nie ako vlastnic-



tvo a legitimizáciu jediného názoru povýšeného na pravdu, ktorá umlčí každú inú. V otázkach, ktoré doliehajú na filozofiu, pravda nie je ani tak záležitosťou poznania, ako skôr, a najmä, stavom otvorenosti. Je to večne živá sokratovská inšpirácia západnej filozofickej tradície.

Preto filozofia ako sprievodkyňa človeka na orbitách konfigurácie ontologického horizontu má tiež za úlohu označiť to, čo je podstatné, položiť otáznik nad celý svet, ktorý sa nám celkom nepochybne javí, ktorý nám je daný aj so svojimi problémami, ale ktorý určite nie je nepochybný vo svojom reálnom zmysle, v otázkach svojho významu. Pýtať sa na tento význam a zmysel znamená prekročiť hranice javu či problému (alebo verejnej mienky) a pýtať sa na to, čo sa skrýva za ním, preniknúť do „zakázaného“ poľa. To však vedie k potrebe spojiť sa s inými a spolu s nimi pristupovať aj k veciam symbolickej konfigurácie sveta a nevyhýbať sa tomu podstatnému – vziať teda na seba bremeno tajomných otázok ľudského osudu a opäť hľadať pravé, nie falošné cesty k prenikaniu do nich a k ich prekonávaniu.

Ukazuje sa, že práve v tomto bytí spolu s inými sa otvára cesta k pravde. Predpokladom je tu schopnosť uznať, že v samom tomto pýtani sa na ľudský osud neexistuje ani dajaký osobitný zástoj našich „západných“ dejín, ani jedinečná idea našej racionality, ktorá by ako jediná artikulovala vlastný zmysel ľudskej prítomnosti na svete a ľudského konania. Takže aj v dnešnej etape západného myslenia a jeho filozofickej tradície nás život opäť vyzýva na nové transcendovanie, na nové sebaaprekonanie a na vyskočenie z vedomia bytia v opozícii k iným a k Inému do takého spôsobu myslenia, cítenia, predstavovania, túženia a konania, v ktorom sme spolu so všetkými inými a s jediným Iným. Takéto vyskočenie nám môže ponúknuť iný uhol pohľadu. V ňom sa distopická skúsenosť moderny môže stať potenciou slobodného ľudského rozhodnutia pre existenciu v takom svete, ktorého identita už nebude identitou uzurpácie, chamtivosti a neuhasiteľného konzumu.

V súčasnej etape západných dejín je dominantným historickým procesom (tzv.) globalizácia, v ktorej inštrumentálny rozum ako hlavný produkt moderny môže nachádzať svoj univerzálny význam. Táto univerzalita však nemá nič spoločné s planetárnym historickým vedomím pravdy – ani ho nepredpokladá, ani ho nemá v sebe, ani k nemu nevedie. Je to univerzalita bez identity, priestor vecí v čase vecí. A tak ako veci aj ona uviazla v močiari utilitarity, v panoptiku prízračných scén a postáv bez tvárí a bez mien. V takomto svete nič iné neexistuje a sám človek je len vecou medzi vecami.

**Premena človeka v bruchu trhu.** V globálnom kasíne, na ktoré sa usilujú premeniť svet mandaríni svetového establišmentu, sa postupne ničia všetky ešte done dávna rešpektované sociálne významy. Do našich duší sa naočkováva žiadostivosť, naša profanovaná túžba hltavo, privlastňujúco siaha na všetko, čo je nám dostupné, čo nášmu zakalenému zraku anonymná moc prostredníctvom svojich marionet ešte nevzala zo sféry dosahu. A tak ako vyhľadovaní vlci skáčeme do seba a v tomto boji vydráždenej chamtivosti sme ochotní znášať prakticky hocičo. Nevidíme ruku, ktorá zo spoločného stále viac uberá, nevieme sa spojiť a spoločne chrániť toto spoločné,

ale v otrockej pokore posluhujeme mocným a navzájom sa atakujeme. Riadená antropológická premena s rozmermi doposiaľ nevidanými.

Kde sa to stalo? Ako sa udial ten hrozivý posun, zvrät, to vykĺbenie? Bludný kruh organizovania, transformovania. Vír informácií a davy dezorientovaných nomádov, mladých i starých, rovnako nezrelých, ktorí nestihli dospieť do svojho veku, len zrastajú s dobou, s pomermi, s režimom. A ako sa v takejto situácii môže cítiť človek? On sám je ich autorom, a predsa ho premáhajú, gniavia, valcujú. Ťažisko svojho života preniesol do sveta vecí, predmetov a mediálne prefabrikovanej verejnej mienky, ich hodnotu redukoval na hodnotu trhovú a sám sa stal artiklom na trhu, rovný s najrozmanitejšími tovarmi, nech už sú to konzervy s fazuľou alebo semtexom, topánky, sliepky či informácie.

Napriek tejto rovnosti-slobode-bratskosti trhových komodít sa spoločnosť premení (transformuje) na jedno veľké trhovisko, kde sa už prestáva rozlišovať medzi dobrom a zlom, na megatrhovisko, ktoré je rozčesnuté na tých úspešných a na tých, ktorí prehrávajú, stále sa potkávajú a padajú, pre ktorých hviezdy zhasli. Všetko ľudské a univerzálne je zavrhnuté, skutočnosť sa mení na zostavu výmenných hodnôt. Človek vo svojej duchovnej dimenzii s jeho vznešenosťou v potencii tvorby, práce, statočnosti, úcty, vďaka a oslavy bytia je odsotený a napokon odmietnutý. Premenený na kalkulujúcu muchu s odtrhnutými krídelkami, podriadený anonymnej mašinérii globalizácie, atóm ľudstva fragmentarizovaného na rad výlučnosti – kultúrnych, rasových, národných, hospodárskych – zostupuje do pekiel, sprevádzaný neutíchajúcim huriavkom klubu zábavy *Šok, smrad a vulgarita*. Bubeník stratil rytmus a medzi výbuchmi rehotu s úškrnom na tvári jachtavo chrlí slová Nietzscheho apokalyptického zvolania: „Beda! Príde čas, keď človek už nebude rodiť hviezdy. Beda! Príde čas človeka, ktorý si zaslúži najväčšie pohrdanie a sám sebou už nedokáže pohrdať.“ ([3], 29)

Ak sa má človek (kultúra, civilizácia) vymaniť z tohto víru nihilizmu, z tohto závratného zostupu do podsvetia, musí opäť objaviť a potvrdiť vo svojom konaní, vo svojej kultúre to, čo je autenticky ľudské a univerzálne v jeho duši. Potrebujeme opäť uvidieť, že sme na tomto svete a tvoríme pre seba a pre iných, že sme tu so všetkým spojení, že sme zodpovední a determinovaní hodnotami so silou magnetickej strelky kompasu a takisto riadení magnetizmom slobodnej vôle a že práve ako takí sa potrebujeme vzájomne spojiť: v práci, v radosti a v úcte, v spoluprorbe sveta na oslavu toho, čo nás prevyšuje, čo nás objíma, nesie a v hlbine tajomne spája.

No v čase bez času, v holom priestore predmetov, v strate zmysluplnosti, v pociťte vlastnej zanedbateľnosti, zoči-voči slepému panstvu anonymných procesov, technologických sietí, do ktorých je tento svet lapený, strácame dych, vody Stygu nám vystúpili nad hlavu a neúprosne nás unášajú do temnôt Ereba. Hádám sa ešte môžeme pokúsiť opäť chytiť dych v rozpačtávaní na pobyt v ríši ideí, v rozpačtávaní sa na tých, ktorí už pred nami našli podoby toho, ako pravdivo a dobre žiť. Aj s nimi sme tajomne, v spoločnom základe v potencii spojení.

## LITERATÚRA

- [1] HEGEL, G. W. F.: *Základy filosofie práva*. Praha, Academia 1992.
- [2] HOBSBAWM, E.: *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914 – 1991*. Praha, Argo 1998.
- [3] NIETZSCHE, F.: *Tak pravil Zarathustra*. Praha, Odeon 1967.

---

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť úlohy výskumu a vývoja „Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti“ prierezového štátneho programu výskumu a vývoja „Účasť spoločenských vied na rozvoji spoločnosti“ č. 2/6137/6.

---

PhDr. Jozef Pauer, CSc.  
Filozofický ústav SAV  
Klemensova 19  
813 64 Bratislava 1  
SR